

ƏDƏBİYYAT DƏRSLƏRİNDƏ SÜNİ İNTELLEKT: TƏDRİSİN SƏMƏRƏLİLİYİNİN ARTIRILMASI YOLLARI

TƏHMİNƏ ƏSGƏROVA

Bakı Slavyan Universitetinin Azərbaycan ədəbiyyatı kafedrasının baş müəllimi. E-mail: tahminasgerova@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0003-1864-6689>

Məqaləyə istinad:

Əsgərova T. (2026). Ədəbiyyat dərslərində süni intellekt: tədrisin səmərəliliyinin artırılması yolları. *Azərbaycan məktəbi*. № 1 (714), səh. 53–60

DOI:

10.30546/32898065.2026.01.1013

ANNOTASIYA

Məqalədə süni intellektin (Sİ) məktəblərdə ədəbiyyatın tədrisinə inteqrasiyası və öyrənmə prosesinin səmərəliliyini artırmaq potensialı təhlil olunur. Qeyd edilir ki, Sİ təhsil sahəsində yeni imkanlar yaradaraq, ədəbi mətnlərin daha dərinlən qavranılmasına, şagirdlərin fərdi öyrənmə tərzlərinə uyğunlaşmasına və interaktiv dərslər mühitinin formalaşmasına kömək edir. Ənənəvi tədris metodlarının bəzi məhdudiyyətlərini aradan qaldıran Sİ vasitəsilə müəllimlər fərdiləşdirilmiş təlim, adaptiv öyrənmə, mətn təhlili, vizuallaşdırma və avtomatlaşdırılmış qiymətləndirmə kimi müxtəlif texnologiyalardan yararlanma bilirlər. Məqalədə konkret nümunələr – Mirzə Ələkbər Sabirin əsərlərinin semantik təhlili, İsa Hüseynovun “Zəhər” hekayəsindəki obrazların vizual təsviri, “Dəli Kür” əsərinin müzakirəsinə Sİ moderatorunun cəlb edilməsi və s. kimi innovativ yanaşmalar təqdim olunur. Sİ-nin etik və texniki problemləri, bu texnologiyadan sui-istifadənin şagirdlərin tənqidi təfəkkür bacarıqlarını zəiflədə biləcəyi vurğulanır. Azərbaycan təhsil sistemində Sİ-nin tətbiqi ilə bağlı mövcud çətinliklər – texnoloji infrastrukturun zəifliyi, müəllimlərin rəqəmsal savadlılığının yetərsizliyi və Azərbaycan dilində platforma dəstəyinin məhdudluğu da qeyd olunur. Məqalə “Süni İntellekt Strategiyası (2025–2028)” kimi normativ sənədlərə əsaslanaraq gələcəkdə bu sahədə aparılacaq təkmilləşdirmələrin zəruriliyini vurğulayır. Ümumilikdə, süni intellekt ədəbiyyatın dərinlən öyrənilməsində müəllimin əvəzedicisi yox, tamamlayıcısı kimi çıxış etməlidir. Sİ-nin məqsədli, balanslı və etik çərçivədə istifadəsi şagirdlərin həm biliyini, həm də yaradıcı və analitik düşünmə qabiliyyətini inkişaf etdirə bilər.

Açar sözlər: Süni intellektin inteqrasiyası, ədəbiyyat, təlimin səmərəliliyi, tənqidi təfəkkür, etik aspektlər.

Məqalə tarixçəsi

Göndərilib: 23.06.2025

Qəbul edilib: 04.11.2025

ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN LITERATURE CLASSES: WAYS TO ENHANCE TEACHING EFFECTIVENESS

TAHMINA ASGAROVA

Senior Lecturer, Department of Azerbaijani Literature, Baku Slavic University. E-mail: tahminasgerova@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0003-1864-6689>

To cite this article:

Asgarova T. (2026). Artificial Intelligence in Literature Classes: Ways to Enhance Teaching Effectiveness. *Azerbaijan Journal of Educational Studies*. Vol. 714, Issue 1, pp. 53-60

DOI:

10.30546/32898065.2026.01.1013

ABSTRACT

This article examines the integration of artificial intelligence (AI) into literature education in schools and its potential to enhance the effectiveness of the learning process. It highlights how AI creates new opportunities in education by enabling a deeper understanding of literary texts, adapting instruction to students' individual learning styles, and fostering an interactive classroom environment. By overcoming certain limitations of traditional teaching methods, AI allows teachers to benefit from a range of digital tools, such as personalized instruction, adaptive learning systems, automated literary text analysis, visualization, and automated assessment. The article presents innovative approaches through concrete examples, including the semantic analysis of M.A. Sabir's works, the visual representation of characters in Isa Huseynov's short story "Poison," and the involvement of an AI moderator in discussions of the novel "Crazy Kura." It also draws attention to the ethical and technical challenges associated with AI, emphasizing that the uncritical or excessive use of this technology may weaken students' critical thinking skills. Current challenges related to AI implementation in the Azerbaijani education system are noted, including insufficient technological infrastructure, limited digital literacy among teachers, and inadequate platform support in the Azerbaijani language. Referring to normative documents such as the Artificial Intelligence Strategy (2025-2028), the article underscores the need for systematic policy development and institutional support in this field. Overall, AI should serve as a supportive tool for teachers in the in-depth study of literature, rather than a substitute for pedagogical expertise. The targeted, balanced, and ethical use of AI can enhance both students' subject knowledge and their creative and analytical thinking abilities.

Keywords: Artificial intelligence integration, literature education, learning effectiveness, critical thinking, ethical considerations.

Article history

Received: 23.06.2025

Accepted: 04.11.2025

GİRİŞ

Bəzi insanlar süni intellekti bəşəriyyətin ən böyük nailiyyəti hesab edir, digərləri isə ən ciddi təhlükə kimi qiymətləndirir. Bu mübahisə müasir dövrün ən aktual etik və sosial məsələlərindən biridir. Süni intellektin nailiyyət və ya təhlükə olub-olmaması onun necə, kim tərəfindən və hansı məqsədlə istifadə olunmasından asılıdır. ABŞ-də təhsilin yenidən qurulmasında liderlərdən olan Achieve Partners şirkətinin idarəedici direktoru Ryan Craig qeyd edir ki, "Süni intellekt insanları əvəz etməyəcək, lakin süni intellektdən istifadə edən insanlar istifadə etməyənləri əvəz edəcək" (Craig, 2023).

Professor Hamlet İsaخانlının fikrincə "Süni intellekt insanı ağır əməkdən qurtarır", lakin o da haqlı olaraq bildirir ki, "Süni intellekt istənilən halda bir cihazdır. Onu insan icad edir, təkmilləşdirir və idarə edirsə, o, insanı necə əvəz edə bilər?" (İsaخانlı, 2024).

Dünya sürətlə rəqəmsal əsrə keçdikcə, süni intellektin təhsil prosesinə inteqrasiyası tədris metodlarında əhəmiyyətli dəyişikliklərə səbəb olub. Süni intellekt həm ümumi, həm də ali təhsil pillələrində mühüm rol oynayır, təhsil alanların müxtəlif ehtiyaclarını qarşılamaq potensialına malikdir və bu da onların akademik inkişafına ciddi təsir göstərir.

Ədəbiyyat dərslərində də əsərlərin süni intellekt əsasında təhlili mətnlərin dərinədən başa düşülməsi üçün yeni imkanlar açır, müxtəlif tarixi dövrlərə aid mövzuları və mədəni xüsusiyyətləri müəyyən etməyə imkan verir. Ədəbiyyatın tədrisinə ənənəvi yanaşma çox vaxt əzbərləmə və xətti təhlildən ibarət olur ki, bu da bəzən şagirdlərin həvəsini azaldır və materialı dərinədən mənimsəmələrinə mane olur. Bu zaman onları cəlb etmək və öyrənməni interaktiv etmək üçün dinamik alətlər təklif edən süni intellekt köməyə gəlir. Süni intellektin ən yaxşı cəhətlərindən biri onun fərdi öyrənmə üsullarına və templərinə uyğunlaşma qabiliyyətidir. Süni intellektlə işləyən platformalar hər bir şagirdin güclü və zəif tərəflərinə uyğunlaşdırılmış şəkildə fərdiləşdirilmiş və effektiv öyrənmə təcrübəsi yarada bilər.

SÜNI İNTELLEKTİN TƏQDİM ETDİYİ İMKANLAR

Süni intellektin imkanları ədəbi əsərlərin dərinliklərinə nüfuz etmək üçün faydalıdır. Ədəbiyyat cəmiyyətin və tarixin əks olunması kimi mürəkkəb mövzular, xarakterlər və süjetlərlə zəngindir. Sİ şagirdlərin materialı qavramasını təkmilləşdirir, həm də tənqidi təfəkkür və ədəbi təhlil bacarıqlarının inkişafına kömək edir, dövrlər üzrə linqvistik dəyişiklikləri müəyyənləşdirir, hətta ədəbiyyatı formalaşdıran sosial-mədəni kontekst haqqında fikir bildirə bilər.

Rəqəmsal əyləncə əsrində şagirdlərin klassik ədəbiyyata maraq göstərməsi get-gedə daha da çətinləşir. Müasir məktəblilər elə bilirlər ki, klassik yazıçıların əsərləri öz aktuallığını artıq itirib, ədəbi qəhrəmanların düşüncələri onların dünyagörüşlərindən uzaqdır. Əsərin formalaşdığı tarixi dövrün tam anlaşılmaması, ərəb, fars dilində olan sözlər onların mətni düzgün qavramasına mane olur. Sİ-nin tərcümə imkanları dil maneələrini aradan qaldıraraq bu ədəbi xəzinələri daha geniş qlobal auditoriya üçün əlçatan edir. Tarixi dövrlərə və yerlərə virtual realıq turları, elektron kitablar, dil öyrənmə proqramları kimi süni intellektlə işləyən multimedia resursları klassik ədəbiyyatı öyrənməyi maraqlı edir.

Süni intellektin aşkar faydalarına baxmayaraq, texnoloji yeniliklər və insan əlaqələrinin qorunması arasında balans yaratmaq vacibdir. İqtisadi Əməkdaşlıq və İnkişaf Təşkilatı (OECD) Təhsil və Bacarıqlar Departamentinin direktoru Andreas Schleicher qeyd edir ki, "Süni intellekt müəllimləri əvəz etməsə də, onların işini şagirdlərin mətnlərlə qarşılıqlı münasibətini zənginləşdirmək baxımından daha da təsirli edir" (Schleicher, 2020).

Müəllimlər Sİ-nin bacarmadığı tənqidi təfəkkür, empatiya və sinif müzakirələrinin inkişafında əvəzsiz rol oynayır. Onlar şagirdləri Azərbaycan ədəbiyyatının emosional və fəlsəfi mənzərəsinə istiqamətləndirirlər. Müəllimin peşəkarlığı sayəsində şagird dərk edə bilər ki, bu ədəbiyyat təkcə bir xalqın keçmişini, hisslərini və düşüncələrini deyil, həm də bəşəriyyətin

ümumi dəyərlərini əks etdirən güclü bir aynadır. Sİ isə buna yalnız yardım edir. Salman Khan (“Khan Academy”nin qurucusu) ədəbiyyat dərslərində müəllimlərin yalnız bilik verən deyil, həm də düşüncəni yönləndirən şəxs kimi rolunu gücləndirə biləcəyini göstərir: “Süni intellekt sayəsində müəllimlər daha çox mentor, bələdçi və ruhlandırıcı rolunda çıxış edə bilirlər” (Khan, 2023).

Qabaqcıl Sİ texnologiyalarının tətbiqi müsbət təhsil nəticələrinə təminat vermir. Sİ-nin akademik mühitə inteqrasiyası ədalətlik, əlçatanlıq və ənənəvi tədris metodlarının inkişaf edən rolu ilə bağlı kritik suallar doğurur. Sİ tərəfindən təmin edilən sürətli məlumat emalı və dərin cavablar ənənəvi öyrənmə metodlarına meydan oxuyur, insan öyrənməsi ilə maşın əsaslı öyrənmə arasındakı fərqlər haqqında suallar yaradır. Məsələn, Sİ məlumatları səmərəli şəkildə emal və təhlil edə bilsə də, insan idrakına xas olan yaradıcılıqdan məhrumdur. İnsanı robotdan fərqləndirən onun arzuları, duyğuları, ümidləridir. Ruhsuz və duyğusuz robot ondan önə keçə bilməz. Tənqidi düşünmə, təhlil və problem həll etmə bacarıqlarının inkişafı şagirdin öyrənmə təcrübəsini formalaşdırmaq üçün vacibdir. Buna görə də müəllimlər onların məlumatları qiymətləndirmək və müstəqil perspektivləri inkişaf etdirmək qabiliyyətini artırmaq üçün sorğusual üsullarına, əməkdaşlıq fəaliyyətlərinə və tapşırıqlara üstünlük verirlər. Bu, süni intellektin inteqrasiyasına balanslı yanaşmanın vacibliyini vurğulayır və onun insanların qarşılıqlı əlaqəsini, eləcə də tənqidi düşünmə bacarıqlarının inkişafını əvəz etməməli, əksinə onları tamamlamalı olduğunu göstərir. Əsas məsələ süni intellektin insanların qarşılıqlı əlaqəsini əvəz etməməsi, əksinə onu dəstəkləyib gücləndirməsidir. Sİ tapşırıqları avtomatlaşdırılsa və məlumatlara əsaslanan anlayışlar təmin etsə də, burada insan empatiyası, yaradıcılığı və nüanslara əsaslanan başadüşülmə yoxdur. Ədəbi əsərlərin öyrənilməsində və dərk edilməsində bu vacib şərtidir. “Qiymətləndirmə və əks-əlaqə üçün Sİ-yə həddən artıq etibar etmək yüksək səviyyəli düşünmək üçün vacib olan mənalı dialoq və düşünmə imkanlarını azalda bilər” (Facione, 2020).

ETİK VƏ TEXNİKİ PROBLEMLƏR

Süni intellektin təhsilə effektiv inteqrasiyası həm texnologiyanın, həm də təlim prosesinin hərtərəfli başa düşülməsini tələb edir. Bu müəkkəblilik etik narahatlıqlara səbəb olur. Məsələn, şagirdlər çox vaxt süni intellekt alətlərindən qeyri-dürüst və ya icazəsiz şəkildə sui-istifadə edir, tapşırıqları yerinə yetirmək üçün Sİ tərəfindən yaradılmış məzmunlardan hazırlanmış şəkildə yararlanırlar. Şagirdlərin süni intellekt alətlərindən istifadə edərək plagiat etməsi və ya öz fikirlərini ifadə etmək əvəzinə texnologiyaya güvənməsi onların tənqidi düşünmə bacarıqlarını zəiflədir. Buna görə də süni intellekt alətləri düzgün və məqsədli şəkildə istifadə olunmalıdır. Təhsil müəssisələri süni intellektin tətbiqində etik prinsiplərə riayət etmək və bu problemləri effektiv həll etmək üçün tədrisdə Sİ-nin rolunu və həcmi aydın şəkildə müəyyən etməlidirlər. Məktəbdaxili etik kodeks hazırlanmalı və şagirdlərə bu qaydalar aydın şəkildə izah olunmalıdır. Sİ-dən istifadə zamanı müəllimin rəhbərliyi ilə işləməyə daha çox üstünlük verilməlidir, tapşırıqlar elə tərtib olunmalıdır ki, şəxsi fikir və yaradıcılıq tələb etsin, plagiatın qarşısını alma mexanizmləri tərtib olunmalıdır və s.

Azərbaycan təhsil sistemində süni intellektdən istifadənin bəzi üstünlükləri olsa da, onun tətbiqi bir sıra çətinlik və problemlərlə də müşayiət olunur. Bəzi süni intellekt platformalarının Azərbaycan dilində tam dəstəklənməməsi müəllim və şagirdlər üçün maneə yaradır. Bir çox beynəlxalq Sİ platformaları Azərbaycan dilini ya tanımır, ya da zəif tanıyır. Xüsusilə də tərcümə, yazılı təhlil, səsləndirmə funksiyaları zəifdir. Buna görə də şagirdlərin dil və məzmun baxımından dəqiq cavab alması çətinləşir. Bu problemin həlli məqsədilə Azərbaycan dilində dəstəklənən Sİ alətlərinin yaradılması və texniki dəstək sistemlərinin qurulması zəruridir. Çətinliklərə ümumtəhsil məktəblərində kompüterlərin sayının az olması və müəllimlərin rəqəmsal savadlılıq səviyyəsi də daxildir.

Son dövrlərdə süni intellektin təhsildə istifadəsi ilə bağlı yerli və beynəlxalq səviyyədə

normativ tənzimləmələr gündəmdədir. Azərbaycan da bu istiqamətdə ilkin addımlar atılır. “Azərbaycan Respublikasının 2025–2028-ci illər üçün süni intellekt Strategiyası”nın təsdiq edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamında deyilir: “Kadr hazırlığı və bacarıqların inkişafı istiqamətində isə süni intellekt sahəsində ixtisaslaşmış mütəxəssislərin hazırlanması üçün təlim və elmi proqramların genişləndirilməsi, ali təhsil müəssisələrində süni intellekt üzrə yeni tədris proqramlarının hazırlanması nəzərdə tutulur”¹.

PLATFORMALAR VƏ SİTUASİYALAR ÜZRƏ İNTEQRASIYA NÜMUNƏLƏRİ

Süni intellekt inkişaf etdikcə ədəbiyyatın tədrisində tətbiqi imkanları daha da genişlənir. Süni intellektin məktəbdə ədəbiyyatın tədrisinə inteqrasiyası təlimin effektivliyini artıran bir çox alət və texnologiyaların yaranmasına səbəb olub. Ədəbiyyat dərslərində *ChatGPT* (inşa yazıları, sual-cavab, təhlil), *Canva + AI* (ədəbi vizual layihələr yaratmaq), *Quizlet* (test və kart sistemi), *DeepL / Google Translate* (tərcümə dəstəyi) süni intellekt alətlərindən istifadə etmək mümkündür.

Bu alətlər öyrənməni fərdiləşdirmək, fikirlər əldə etmək və şagirdləri innovativ fəaliyyətlərə cəlb etmək üçün Sİ-nin gücündən istifadə edir. Aşağıda süni intellektdən istifadə edərək ədəbiyyatı öyrətmək üçün məktəblərdə istifadə alətlərinə və yollarına aid nümunələr verilib:

Adaptiv öyrənmə platformaları. Bu platformalar hər bir şagirdin uğurları, bilik səviyyəsi və təkmilləşdirilməli olan sahələr əsasında təlim materiallarını seçir. “Süni intellekt ənənəvi tədris formalarını sarsıdır və müəllimlərə tələbələrin ehtiyaclarına uyğunlaşdırılmış fərdi yanaşma imkanı yaradır” (Craig, 2023). Azərbaycan ədəbiyyatı kontekstində bu platformalar fərdi öyrənmə səviyyəsinə uyğun olaraq tapşırıqları və testləri tənzimləyə, hər bir şagird üçün optimal öyrənmə tempini təmin edə bilər.

Məsələn, Sİ platformasında şagirdlərə fərqli çətinlik dərəcəsində suallar təqdim olunur. Əgər bir şagird “Aldanmış kəvakib” əsərinin məzmununu yaxşı başa düşürsə, sistem ona mətnin fəlsəfi və sosial kontekstinə dair dərin təhlil sualları təqdim edir. Digər bir şagird isə süjetin əsas xətlərində çətinlik çəkirsə, sistem ona qrafik sxemlərlə süjet xətlərini izah edən video dərslər və sadələşdirilmiş test tapşırıqları təqdim edir. Sİ şagirdlərin cavablarını təhlil edib onlara fərdi tapşırıq verir.

Virtual müzakirə moderatorları. Süni intellektlə təchiz edilmiş müzakirə moderatorları ədəbi əsərlərin onlayn müzakirələrini asanlaşdırma bilər. Bu alətlər şagirdlərə suallar və lazımı məlumatı verə, hətta materialın düşünülmüş təhlilini təmin etmək üçün müzakirələr apara bilər. Bu cür süni intellekt moderatorları şagirdlərin diqqətini mövzuya yönəldir, təhlil bacarığını gücləndirir və fərqli yanaşmalara qarşı açıq olmağa təşviq edir. Bundan başqa, müəllim üçün də yükü azaldır və müzakirənin strukturlaşdırılmasına yardımçı olur. Məsələn, 11-ci sinifdə İsmayıl Şıxlının “Dəli Kür” romanı müzakirə olunur. Müəllim şagirdləri üç qrupa bölür və Zoom platformasında Sİ əsaslı müzakirə moderatoru (məsələn, təhsil üçün uyğunlaşdırılmış bir ChatGPT botu) ilə birlikdə interaktiv debat təşkil edir. Sistem sırayla söz verir, cavabları qeyd edir və davamlı olaraq əlavə suallar təqdim edir. Bu, ümumi iştirak səviyyəsini əhəmiyyətli dərəcədə yüksəldir. Müəllim isə müzakirənin idarə edilməsinə deyil, şagirdlərin cavablarının keyfiyyətinin izlənməsinə yönəli bilər ki, bu da tədris prosesinin ümumi səmərəliliyini artırır.

Vizuallaşdırma və multimedia. Süni intellektlə işləyən vizuallaşdırma alətləri, multimedia resursları, audio yazılar, əyani vəsaitlər, hətta virtual reallıq komponentləri şagirdlərin ədəbi əsərləri dərk etməsinin səviyyəsini artırır. Bu cür texnologiyaların istifadəsi şagirdlərin yalnız oxumaqla deyil, hissetmə, görmə və interaktiv şəkildə təhlil etmə bacarıqlarını da inkişaf etdirir. Məsələn, XIX əsr Azərbaycan

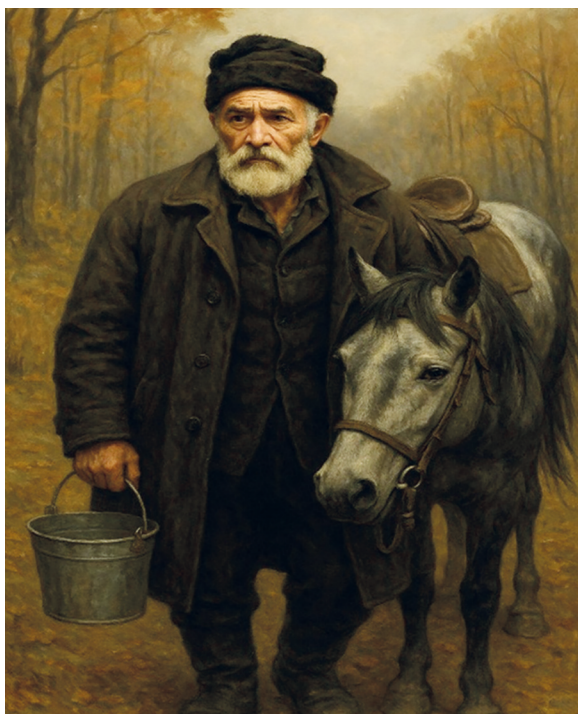
¹ “Azərbaycan Respublikasının 2025–2028-ci illər üçün süni intellekt Strategiyası”nın təsdiq edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı.

ədəbiyyatına aid bir əsəri öyrənərkən, şagird süni intellektlə yaradılmış virtual reallıq vasitəsilə həmin dövrün məkan və mühitinə – məsələn, Seyid Əzim Şirvaninin yaşayıb-yaratdığı Şamaxıya – vizual-audio immersiv bir səfər edə bilər. Bu vizuallaşdırma şagirdlərin obrazları və mühitin ruhunu daha dərinlən hiss etməsinə imkan yaradır.

Mətni vizuallaşdırmaqda şagirdlərə kömək etmək üçün süni intellektdən istifadə etməyin ən yaxşı yolu mətnin bir hissəsini Sİ platformasına köçürmək və onun hansı görüntünü yaratdığını görməkdir. Kopyalama/yapışdırma strategiyası hadisələrin baş verdiyi məkanın və ya personajın təsviri üçün istifadə edilə bilər. Məsələn, İsa Hüseynovun “Zəhər” hekayəsi tədris olunarkən Mirqasım və Daşdəmir obrazlarının xüsusiyyətlərini yazsaq, Sİ ədəbi qəhrəmanın zahiri görkəmini ətraflı öyrənməyə imkan verəcək.

Mirqasım obrazı:

- *Yaş:* 60-65.
- *Bədən quruluşu:* güclü, pəhləvan cüssəli.

Sİ-də Mirqasım

• *Üz cizgiləri:* günəşdən qaralmış, dərin qırıqlı, kədər və zəhmətin izləri üzündə aydın görünür.

• *Geyimi:* qış da olsa, yay da olsa, qalın geyim; qəhvəyi-qara köhnə pləş, qara çəkmələr, başında papaq.

- Əlində kiçik vedrə, yanında at – Göy Ürgə.
- *Fon:* payız meşəsi

Daşdəmir obrazı:

• *Yaş:* təxminən 50.

• *Bədən quruluşu:* qısa, kök, kobud görkəmli.

• *Üz cizgiləri:* tüklü, sərt baxışlı, qara topasaqqal.

• Üzündə istehzal gülüş.

• *Geyimi:* gödəkcə, iri çəkmələr, əlləri cibində, özündən razı duruş.

• *Fon:* meşə ətrafı, Mirqasımın qarşısında durub ona lağ edən vəziyyətdə.

Süni intellektin məşhur əsərlərin qəhrəmanlarını necə gördüyü uşaqlar üçün maraqlıdır. Sınıfdə fəaliyyətin bu formatı uşaqlara fantaziya

Sİ-də Daşdəmir

qurmağa, ənənəvi təhlildən kənara çıxmağa və ədəbi əsərlə daha dərindən maraqlanmağa imkan verir.

Şagird əvvəlcə mətni oxuyur, sonra oxuduğuna əsaslanaraq öz təsvirini yaratmaqla dərsi daha dərindən başa düşür. Bu, fərdi və ya sinfin birlikdə işləməsi şəklində həyata keçirilə bilər. Müəllim öz təkliflərini də verə bilər. Məsələn, “Bir personajın şəklini yaradın. Hadisələrin baş verdiyi zaman və dövrü, obrazın xarakterini, şəxsiyyətini əks etdirən fikirlər əlavə edərək təsviri təkmilləşdirin” və s.

Dil öyrənmə. Bu cür süni intellekt əsaslı proqramlar yalnız dilin strukturunu deyil, həm də ədəbi-estetik dəyərləri öyrətmək, mədəniyyətlə tanışlıq yaratmaq baxımından böyük əhəmiyyət daşıyır. Beləliklə, dil öyrənmə prosesi təkcə qrammatika ilə məhdudlaşmır, ədəbiyyat vasitəsilə integrativ və kontekstual öyrənməyə çevrilir. Məsələn, süni intellekt proqramında qrammatika, lüğət, tələffüz modulları əsasında əsərdəki feillər müəyyən edilir, onların zaman və şəxs formasına görə morfoloji təhlili aparılır, bəzi sözlər kontekstə uyğun şəkildə izah edilir və sinonimləri verilir, şagird əsərdən seçilmiş sətirləri oxuyur, süni intellekt isə tələffüzünü qiymətləndirir və s.

Mətn təhlili alətləri. Süni intellektlə işləyən mətn təhlili alətləri şagirdlərə ədəbi əsərləri anlamağa: mətnlərdə mövzuları, motivləri, xarakter münasibətlərini və mədəni istinadları müəyyən etməyə kömək edir. “Süni intellekt bizə mətnləri sadəcə oxumağı deyil, onları başa düşməyi və onların üzərində düşünməyi öyrədə bilər” (Tegmark, 2017).

Məsələn, Sİ sistemində “Hophopnamə”-dən bir satirik şeir daxil edilir və dərin semantik analiz aparılır. Sistem əsərdəki fəlsəfi nüansları vurğulayır və şagirdlərdən bu nüanslar üzrə mövqe tutmaları istənilir. Yaxud Sİ platforması Sabirin “Əkinçi” şeirini semantik analiz edir. Sistem əsas ideyanı avtomatik olaraq təqdim edir. Şagirdlər təqdim edilən nəticələrlə öz düşüncələrini müqayisə edirlər. Şeirin avtomatik təhlili göstərir ki, şagirdlər müəllim yönləndirməsi olmadan əsas ideyanı müəyyənləşdirməkdə çətinlik çəkirdilərsə, Sİ sisteminin təqdim etdiyi nəticələr şagirdlərə ideyanı daha dəqiq ayırd

etməyə kömək edir. Tədris praktikasında aparılan kiçik qrup müqayisələri göstərir: Sİ-də analiz aparan qruplar əsərdəki ideya və satirik hədəfləri 15–20% daha yüksək dəqiqliklə ifadə edə biliblər. Bu alətlər həmçinin şagirdlərin “mətnaltı mənanı” anlama bacarığının inkişafına təsir göstərir, onlar mətnlə daha dərin əlaqə qurur və tənqidi düşünmə göstəriciləri yüksəlir, təhlil bacarıqları daha sürətli formalaşır.

Tərcümə alətləri. Süni intellektlə işləyən tərcümə alətləri şagirdlərə ədəbi mətnlərdə işlədilən əcnəbi sözləri anlamağa kömək edir. Bu alətlər dil öyrənməyi əvəz etməsə də, başa düşməyə kömək etmək üçün sürətli tərcümə və kontekst təmin edə bilər. Məsələn, klassik ədəbiyyatda ərəb və fars mənşəli sözlər geniş istifadə olunub. Bu sözlər müasir şagirdlər üçün çətin anlaşıla bilər. Süni intellektlə işləyən tərcümə alətləri bu sözləri avtomatik tərcümə etməklə yanaşı, onların kontekst içindəki mənasını da izah edə bilər. Məsələn, “ərbab” sözünü tərcümə aləti “ağa, sahib” kimi izah etməklə yanaşı, şeirdə bu sözün rəmzi olaraq hökmran sinfi təmsil etdiyini də göstərə bilər. Bu, şagirdlərə həm mətnin dilini, həm də ideya-məzmununu daha dərindən anlamağa imkan verir.

Elektron kitabxanalar və arxivlər. Süni intellekt Azərbaycan ədəbi əsərlərinin elektron kitabxanalarının və arxivlərinin yaradılmasına kömək edə bilər. Bu platformalar şagirdləri əsərlər və müəlliflərlə bağlı zəngin resurslarla təmin edə bilər. Məsələn, şagird satira mövzusunı axtarırsa, sistem onu avtomatik olaraq Sabirin “Hophopnamə”sindəki satirik şeirlərə yönləndirir. Səsli və görüntülü kitabxanalar vasitəsi ilə “Dəli Kür” romanının əsas hadisələri vizual xəritədə göstərilir, hadisələrin ardıcılığı təhlil edilir, “Anamın kitabı” əsərinin dialoqları səsli oxu ilə təqdim olunur və s.

Avtomatlaşdırılmış qiymətləndirmə. Süni intellekt testlərin, esselərin və tapşırıqların qiymətləndirilməsini avtomatlaşdırma bilər. Bu, müəllimlərin vaxta qənaət etmələrinə kömək edir. Məsələn, ədəbiyyat dərində şagirdlərə “M.Ə.Sabirin satirik üslubunu izah edən esse yazın” tapşırığı verilib. Müəllim əl ilə esseləri qiymətləndirməkdə çətinlik çəkir. Süni intellekt

əsaslı proqram şagirdlərin yazdıqları esseləri qrammatika, məntiqi struktur, əsas mövzuya uyğunluq və sitatların düzgünlüyü kimi kriteriyalar üzrə avtomatik təhlil edir və ilkin qiymət verir. Sonra müəllim bu qiymətlərlə tanış olub lazım gəldikdə əlavələr edə bilər. Bu yanaşma müəllimlərin vaxtına qənaət edir, həm də qiymətləndirmənin obyektivliyini artırır. Bu tip avtomatlaşdırma həm testlərdə, həm də yazılı tapşırıqlarda faydalıdır. “Süni intellekt texnologiyaları ədəbiyyat və dil dərslərində məzmunun avtomatlaşdırılmış təhlili, tərcüməsi və şagird reaksiyalarının təhlili üçün yeni imkanlar açır” (UNESCO, 2021).

Tövsiyə sistemləri. Süni intellektlə işləyən tövsiyə sistemləri şagirdin maraq dairəsinə və yaşına uyğun əlavə oxu materiallarını, fərqli müəlliflərin mövzu ilə bağlı əsərlərini təklif edə və yeni biliklər axtarmağa təşviq edə bilər. Məsələn, şagirdin satirik ədəbiyyata, ictimai ədalət mövzusunda marağı varsa, süni intellekt ona Mirzə Ələkbər Sabirin şeirləri ilə yanaşı Q.B.Zakirin və S.Ə.Şirvaninin əsərini də təklif edə bilər. Beləcə, o, müxtəlif müəlliflərin eyni mövzuya fərqli baxışlarını müqayisə etməyə təşviq olunur.

Qeyd etmək vacibdir ki, bu alətlər dəyərli dəstək versə də, təhsil sistemində düşünülmüş şəkildə inteqrasiya olunmalıdır. Ədəbiyyat dərslərində öyrənilməsi vacib olan tənqidi tərəkürün, empatiyanın və mədəni anlayışın inkişafı üçün müəllimin rəhbərliyi və şərh vacib olaraq qalır.

NƏTİCƏ

Nəticə olaraq qeyd etmək olar ki, süni intellektin ədəbiyyat dərslərinə inteqrasiyası təlim prosesini daha da interaktivləşdirir, fərdiləşdirir və səmərəli vəziyyətə gətirir. Sİ vasitəsilə ədəbi mətnlərin dərin təhlilini aparmaq, şagirdlərin marağını artırmaq, vizual və semantik yanaşmalarla öyrənməni asanlaşdırmaq mümkündür. Lakin bu texnologiyaların uğurlu tətbiqi yalnız texniki yeniliklərlə deyil, eyni zamanda pedaqoji və etik yanaşmalarla da birbaşa əlaqəlidir. Müəllim yenə də mərkəzi fiqur olaraq

qalmalı, Sİ isə onun fəaliyyətini dəstəkləyən və tamamlayan vasitə kimi çıxış etməlidir.

Süni intellektə istifadənin təhlükə yaratmaması üçün onun təhsildə tətbiqində balanslı və məsuliyyətli yanaşma vacibdir. Etik prinsiplərə riayət edilməli, müəllim və şagirdlərin bu texnologiyadan düzgün istifadə bacarıqları formalaşdırılmalıdır. Azərbaycan təhsil sistemində Sİ-nin geniş tətbiqi üçün infrastrukturun gücləndirilməsi, müəllimlərin rəqəmsal savadlılığının artırılması və Azərbaycan dilinə uyğunlaşdırılmış Sİ alətlərinin inkişafı zəruridir. Beləliklə, süni intellekt ənənəvi təhsil dəyərlərini qoruyaraq, ədəbiyyat dərslərində daha dərin, yaradıcı və anlamlı öyrənmə təcrübələrinin qurulmasına xidmət edə bilər.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

- ¹ “Azərbaycan Respublikasının 2025–2028-ci illər üçün süni intellekt Strategiyası”nın təsdiq edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı
<https://president.az/az/articles/view/68365>
- ² Craig, R. (2023). “AI and the Future of Education”, in: EdTech Digest.
- ³ Facione, P.A. (2020). Critical thinking: What it is and why it counts. Insight Assessment. <https://insightassessment.com/unlock-resources/>
- ⁴ İsxanlı, H.A. (2024). Süni intellekt insanı ağır əməkdən qurtarır. Kəsp qəzeti, N22, 8-9.
- ⁵ Khan, S. (2024). “Brave New Education”. Penguin Publishing Group, 2024, M05, 14-272 pages.
- ⁶ Schleicher, A. (2020). “Artificial Intelligence in Education: Promises and Pitfalls”, OECD Publishing. Education Working Paper No. 218.
https://www.oecd.org/content/dam/oecd/en/publications/reports/2020/04/trustworthy-artificial-intelligence-ai-in-education_f1a7c415/a6c90fa9-en.pdf
- ⁷ Süni intellekt və problemlər.
<https://muallim.edu.az/news/suni-intellekt-ve-problemler-677e718227c47b17361a59a4>
- ⁸ Tegmark, M. (2017). “Life 3.0: Being Human in the Age of Artificial Intelligence”. Alfred A. Knopf, 2017 - 364 pages New York Times Best Seller
- ⁹ UNESCO. (2021). “AI and Education: Guidance for Policy-makers”. <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000376709>